

1. Білоус Н. «Тіло моє грішне, з землі взяте, має бути поховане за звичаєм християнським»: поховання волинських міщан у XVII ст. / Н. Білоус // *Theatrum Humane Vitae*. Студії на пошану Наталі Яковенко. – Київ: Laurus, 2012. – С. 296–308. 2. Білоус Н. Ціна шляхетського поховання на Волині наприкінці XVII ст. / Н. Білоус // *Повсякдення ранньомодерної України*. Історичні студії в 2-х т. Т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень / Відп. ред. В. Горобець. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – С. 297–316. 3. Винниченко О. «Своя смерть»: річпосполитський шляхтич перед обличчям вічності (за ранньомодерними тестаменами) / О. Винниченко // *Повсякдення ранньомодерної України*. Історичні студії в 2-х томах. Т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень / Відп. ред. В. Горобець. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – С. 272–297. 4. Дзюба О. М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини) / О. М. Дзюба. – К., 2012. – 347 с. 5. Дзюба О. Про поховання Параскеви Товстоліс, другої дружини київського полкового обозного Федора Ханенка / О. Дзюба // *Повсякдення ранньомодерної України*. Історичні студії в 2-х томах. Т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень / Відп. ред. В. Горобець. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – С. 350–356. 6. Духівниці обозного Лубенського полку П. Мартоса. 1741 р. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. 1, спр. 57571. 7. Замура О. Смерть у церковних приписах та повсякденному житті Гетьманщини XVIII ст. / О. Замура // *Повсякдення ранньомодерної України*. Історичні студії в 2-х т. Т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень / Відп. ред. В. Горобець. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – С. 316–350. 8. Кривошея В. В., Кривошея О. В. Українська козацька старшина. Станіслав Кохановський / В. В. Кривошея, О. В. Кривошея // *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. – К., 2008. – Вип. 16. – С. 84–91. 9. Кривошея О. В. Українська козацька старшина: Марковичи // *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. – К., 2011. – Вип. 52. – С. 245–257. 10. Кривошея В. В., Кривошея О. В. Українська козацька старшина. Іван Черняк / В. В. Кривошея, О. В. Кривошея // *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. – К., 2009 – Вип. 18. – С. 131–136. 11. Кривошея В. В., Кривошея О. В. Українська козацька старшина. Полковник компанійський Григорій Павлович Гайворонський / В. В. Кривошея, О. В. Кривошея // *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. – К., 2009 – Вип. 19. – С. 56–63. 12. Кристер А. Е. Духівниці XVI–XVII віку / А. Е. Кристер // *Ювілейний збірник на пошану акад. Д. І. Багалія*. – К., 1927. – С. 491–513. 13. Лазаревский А. Духовниці / А. Лазаревский // *Черниговские губернские ведомости*. – 1857. – № 19. – Часть неофициальная. 14. Лазаревский А. Иван Петрович Забила, знатный войсковой товариш (1665–1703) / А. Лазаревский // *Киевская старина*. – 1883. – № 6. – С. 506–538. 15. Лазаревский А. Люди Старой Малороссии / А. Лазаревский // *Киевская старина*. – 1886. – № 1. – С. 12–13. 16. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Прилуцкий полк / А. Лазаревский // *Киевская старина*. – 1900. – № 6. – С. 28. 17. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Прилуцкий полк / А. Лазаревский // *Киевская старина*. – 1900. – № 10. – С. 65. 18. Модзалевский В. Два старинных духовных завещания / В. Модзалевский // *Историко-литературный сборник: Посвящается В. Срезневскому (1891–1916)*. – Л., 1924. – С. 92–117. 19. Модзалевский В. Малороссийский родословник / В. Модзалевский. – К., 1908. – Т. 1. – 519 с. 20. Сегеда С. П. Гетьманські могили / С. П. Сегеда. – К.: Наш час, 2009. – 440 с. 21. Ситий І. Тестамент Якова Кіндратовича Лизогуба / І. Ситий // *Пам'ять століть*. – 1996. – № 3. – С. 10–14. 22. Старік О. До питання поховальної обрядовості запорозького козацтва / О. Старік // *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. – К., 2006. – Вип. 15. – С. 98–100. 23. Тестамент полковника Григорія Павлова. 1753 р. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, ф. 1, спр. 57590. 24. Тестамент березанського сотника Василя Думитрашки-Райчі. 1752 р. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі ІР НБУВ). – Ф. 1, спр. 57587. 25. Тестамент лубенського полковника Григорія Гамалії. 1694 р. // ІР НБУВ. – Ф. 1, од. зб. 57506, арк. 1, 1 зв. 26. Тестамент Івана Молявки, товариша полку Чернігівського. 1706 // ІР НБУВ. – Ф. 1, спр. 57517. 27. Тестамент бунчукового товариша Степана Бутовича. 1746 р. // ЦДІАК. – Ф. 51, оп. 3, спр. № 14196, арк. 5–10 зв. 28. Тестамент Івана Мануйловича. 1734 // ІР НБУВ. – Ф. 1, спр. 5755, арк. 35–38. 29. Тестамент бунчукового товариша Федора Марковича. 1737 р. // ІР НБУВ. – Ф. 1, спр. 57489–57601. 30. Тестамент Марини Маркової Павлової. 1741 р. // ІР НБУВ. – Ф. 1, спр. 57568. 31. Тестамент Олексія Михайловича Туряньського. 1716 р. // ІР НБУВ. – Ф. 1, спр. 57533. 32. Яковенко Н. «Погреб тілу моему вибираю с предки моеми»: місця поховань волинських князів у XV–середині XVII століть / Н. Яковенко // *Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття*. – К.: Laurus, 2012. – С. 105–145. 33. Яковенко Н. «Освоєний простір», або Де заповідали ховати себе волинські шляхтичі / Н. Яковенко // *Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття*. – К.: Laurus, 2012. – С. 146–164.

УДК (2-276+316.722)(477:[470+571]) «16/17»

Світлана Кагамлик

Діяльність української церковної еліти ранньомодерного часу як цивілізаційний чинник розвитку Російської імперії

У статті аналізується просвітницька, перекладацька та проповідницька діяльність представників української церковної еліти в Росії ранньомодерного часу, яка засвідчує несення ними цивілізаційних впливів в середовище Російської імперії.

Ключові слова: українська церковна еліта, Києво-Могилянська академія, Російська імперія, архієрей, цивілізаційний вплив.

In the article educational, translator's as well as preacher's activity of the representatives of Ukrainian Church Elite in Russia in the Early Modern time is analyzed. The civilization influences brought by them in the social Milieu of the Russian Empire is shown.

Keywords: Ukrainian Church Elite, Kyiv-Mohyla Academy, Russian Empire, Church Hierarchy, Civilization Influence.

З часів відомого фундаментального дослідження К. Харламповича, яке змалювало узагальнену картину української присутності в Росії [16], в українській і російській історіографії з'явилося чимало праць, присвячених провідним церковним діячам XVII–XVIII ст. Досліджуючи місце і роль українців у житті Російської імперії, вчені простежували аналогії з подібними в історії явищами, коли один народ, залежний у військовому та політичному плані від іншого народу, впливав на нього своїм значно вищим рівнем культури.

Зокрема, Ф. Терновський зазначав у цьому зв'язку: «Как в последние времена римской республики побежденные греки во множестве являлись в Рим, чтобы быть учителями своих победителей, так и сыны не успевшей создать свою политическую самостоятельность Малороссии, стремились на север – к центру русского могущества, в качестве носителей просвещения и духовных руководителей в странах московских» [15, с. 272].

Наявність у зарубіжній, передусім російській, історіографії значної кількості робіт, присвячених Феофану Прокоповичу, Стефану Яворському, Дмитрію Ростовському та іншим провідним церковним діячам, свідчить, що їх діяльність стала проблемою міжнародного рівня. Водночас окремі російські дослідники в різні часи не лише вводили українських церковних письменників, зокрема Дмитрія Туптала (Ростовського), Стефана Яворського, Феофана Прокоповича та ін., до російського імперського контексту, а й вважали їхній творчий доробок виключно частиною російської культурної спадщини [4; 12]. З іншого боку, чимало українських і російських дослідників наслідують тезу «зрадництва», «прислужництва» української церковної еліти, яка у своєму намаганні підняти освітній і культурний рівень Російської держави допомогла збудувати сильну імперію. Показовою, зокрема, є стаття О. І. Алексєєва, який, представляючи типологію церковної ієрархії російського і українського походження, додає до характеристики останніх значну долю негативу [2; 10, с. 29–30].

З вищезазначеного випливає необхідність перегляду окремих сучасних досліджень та поглибленого вивчення діяльності української світської та церковної еліти в Російській імперії, зважаючи на виявлення нових джерельних даних із цього предмету. Дослідження у цьому контексті є особливо актуальним у зв'язку з активним насадженням в українській інформаційний простір агресивної теорії «русского міра», у світлі якої українські ієрархи, які вели провід у всіх церковних і освітніх процесах Російської імперії, сприймаються як його невід'ємна частина.

Особливо важлива у цьому контексті місія представників української церковної еліти як носіїв культури західної, європейської цивілізації, яка до цих пір не була предметом окремого дослідження, хоча і не залишалася непоміченою. Так, ще у 1864 році дослідник російської минувшини Л. Безсонов писав: «Після приєднання Малої і завоювання Білої Русі звітти рушили до нас численні натовпи вихідців, що, власне, колонізували Велику Русь. Вже з половини XVII століття ми значно підкорилися їхньому впливу в діяльності вчених, в школах, в літературі, частково навіть у мові і т. д., а разом з тим, звичайно, і в співі, в музиці... Цивілізація, яку вони несли з собою звітти як сміливе знамено перемоги над варварством москалів, цілком співпадала з цивілізацією, яку надягала на Русь могутня рука реформатора Петра» [3, с. 35]. Цю думку підтверджують і сучасні, у тому числі й російські, вчені. Як, зокрема, стверджує К. Шарф, активні інтелектуальні контакти, які велися через Україну з «латинським» Заходом, відкривали для Росії через елементи гуманізму і раннього Просвітництва загальноєвропейську традицію» [18, с. 28]. На думку П. Бухаркіна, українські інтелектуали («латиняни») з європейським рівнем освіти були на той час передусім найосвіченішими культурними діячами і ревними поборниками освіти. Окрім того, виховані в полонізованому українському культурному середовищі (або під його прямим впливом), вони були добре озайомлені з секуляризованою придворною культурою і могли допомогти в створенні її російського варіанту [5, с. 106–107]. За висловом В. Живова, українці в планах Петра I мали стати «природними агентами вестернізації і модернізації в церковній сфері» [6, с. 43].

Аналізуючи діяльність української церковної еліти в Російській імперії в цивілізаційному контексті, слід передусім відзначити, що її освітній рівень та інтелектуальний

потенціал сформувала Києво-Могилянська академія як вищий навчальний заклад західного типу.

За стандартами тогочасної європейської освіти Академія була вищою загальноосвітньою школою гуманітарного спрямування. Схожість обох – європейської католицької і вітчизняної православної – моделей освіти виявлялася, зокрема, в організаційній структурі, системі навчального процесу з порядком проходження класів включно, програмі освіти, зорієнтованій на єзуїтську «Ratio Studiorum», та поєднанні її з релігійно-моральним вихованням. Основними формами вивчення філософії та богослов'я в Київській академії, так само як і в єзуїтських закладах, були успадковані від середньовічного шкільництва лекція і диспут. Проведений сучасними вченими аналіз академічних курсів з поетики, риторики і філософії свідчить про активне використання ними ідей античних мислителів, отців Церкви, італійських, німецьких та польських учених. Однією з характерних ознак, притаманних Академії від її заснування, була багатомовність. Особлива увага приділялася вивченню латини, володіння якою вважалось обов'язковою ознакою освіченого європейця [9; 13].

Засвоєння в Києво-Могилянській академії латинської мови і предметів, які вивчалися у всіх школах Європи, відкривало шляхи до загальноєвропейських джерел освіти. Найбільше майбутніх архієреїв навчалось в Замойській академії, Ягеллонському університеті та інших навчальних закладах сусідньої Речі Посполитої: сам засновник Києво-Могилянської академії Петро Могила та його наступники – Сильвестр Косів, Варлаам Ясинський, Стефан Яворський, Гедеон Вишневський. Пріоритетним серед українців вважалось навчання в університетах Італії та Німеччини, культура яких була пов'язана з розвитком ідей гуманізму та Реформації. Так, в Колегіумі св. Афанасія у Римі слухали курси філософії і теології Іоасаф Кроковський, Феофілакт Лопатинський і Феофан Прокопович. У Німеччині, зокрема у Магдебурзькій академії м. Галле, вдосконалювали свій рівень Феофан Прокопович і Симон Тодорський. Більшість із них, засвоївши європейську науку, згодом впроваджували її в навчальних закладах Російської імперії.

Просвітницькій діяльності української еліти в Російській імперії сприяло посідання нею від часів Петра I до правління Катерини II найвищих церковних становищ. Викликаючи високоосвічене українське духовенство в Росію, імператор Петро I мав намір реалізувати декілька завдань, зокрема, запровадити вищу школу і довести загальний рівень освіти в країні до рівня, відповідного європейському.

Перший склад Синоду, сформований переважно з українців, викликав у 20-х рр. XVIII ст. негативну реакцію російського духовенства, зокрема ієромонах Троїце-Сергієвого монастиря нарікав: «Что де за синод, и какой синод! В синоде все дураки, поляки» [16, с. 472], вказуючи, очевидно, на те, що його головні діячі – Стефан Яворський, Феофан Прокопович і Феофілакт Лопатинський – отримали освіту в європейських навчальних закладах.

З приходом до влади Катерини II відбувся різкий поворот від української присутності в Синоді і в російській церковній ієрархії загалом. Протягом її 36-річного управління з 36 архієреїв, які очолювали російські кафедри, українців була всього 5-та частина, а в члени Синоду з початку її правління до 1775 р. не попав жоден українець. Мотивуючи причини такої різкої зміни російського уряду до українського духовенства, К. Харлампович зауважував: «Отчего все это произошло – известно. Екатерина вел[икая] вступила на

престол с уже готовым планом секуляризації церковных имуществ и вообще полного подчиненія церкви государству. Высшее малороссійское духовенство, воспитанное на латинских канонических сочиненіях и представленіях, было тому помехой, так как в нем императрица не надеялась встретить сочувствія своему плану» [16, с. 489].

Розкриваючи роль української церковної еліти як цивілізаційного чинника Російської імперії в культурно-просвітницькій сфері, слід, насамперед, відзначити, що саме українськими церковними діячами було запроваджено в Росії систему вищої освіти за прикладом Києва.

У квітні 1640 р. за дорученням Київського митрополита Петра Могили «наместник святейшіе митрополіи кievскіе и Печерскіе архимандріи іеромонах Игнатій Оксенович-Старушич» звернувся до царя Михайла Федоровича з пропозицією «в царствующем своем граде благодатію и казною своею царскою монастыре соорудить, в котором бы старцы и братія общежительного Кіевского Братского монастыря живучи... детей боярских и простого чину грамоте Греческой и Словенской учили» [1, с. 28]. Ідея Могили та його сподвижників тоді не була реалізованою, очевидно тому, що тогочасні урядові кола Московської держави не були готові сприймати новаторські просвітницькі починання, які несли провідники української культури з Заходу. Проте з обсадженням патріаршого престолу патріархом Никоном у вересні 1648 р. цар Олексій Михайлович звернувся в Києво-Печерську лавру з проханням послати до Москви одного із знавців грецької та латинської мов для виправлення і перекладу Біблії. У відповідь на це і повторно (у червні 1649 р.) звернення з Києва в Москву направили українських вчених з моголянською освітою – Арсенія Сатановського і Єпифанія Славинецького [7, с. 161–163].

На думку сучасних російських дослідників, Єпифаній Славинецький створив приватну школу в Андріївському монастирі («Ртищівську школу»), в якій навчалися, крім боярина Ртищева, ченці російських монастирів та інші особи, які залучалися до праці над Біблією і в майбутньому могли стати перекладачами і коректорами богослужбових книг. Вони вивчали граматику, риторіку, філософію, грецьку і латинську мови. Згодом подібна греко-латинська школа була відкрита в Чудівському монастирі [17, с. 69–70].

Діяльність і погляди Єпифанія Славинецького, який започаткував першій українській церковно-просвітницькій осередок в Росії, остаточно переконали московські світські і церковні кола в необхідності проведення церковної реформи за участю київського чернецтва і підготувала ґрунт для засвоєння російською культурою європейських здобутків.

Із часів Петра I справою просвітництва у Російській імперії почали активно займатися новопризначені українські архієреї: відкривали школи, реформували їх у семінарії, забезпечували викладацький склад навчальних закладів вихованцями Києво-Моголянської академії. Зокрема, митрополит Філофей Лещинський відкрив у 1703 р. Тобольську школу, згодом семінарію; єпископ Варлаам Ліницький – у 1723 р. Суздальську, а в 1724 р. – Астраханську; єпископ Сильвестр Кулябка в 1747 р. – Костромську. Митрополит Стефан Яворський – після призначення у 1700 р. протектором Московської академії – повністю реорганізував її за зразком Києво-Моголянської академії (з 1721 по 1762 рік з 15 ректорів Слов'яно-греко-латинської академії лише двоє були росіянами. Як відзначав дослідник Московської академії С. Смірнов, «просвещенному вниманию Яворского обявана академия своим восстановлением и распространением» [14, с. 80].

На кінець XVIII ст. завдяки зусиллям українських архієреїв вже готувалися власні, місцеві кадри викладачів семінарій – на чолі їх стояли росіяни, що отримали освіту від українських вчителів в Московській академії – Дмитрій Сеченов та Гедеон Кривовський, і потреба у постійних викликах викладачів з Києва поступово відпала.

Відомо, що навчальний процес у російських духовних семінаріях українські викладачі-могилянці будували за зразком Києво-Моголянської академії. Про це також свідчать навчальні посібники, які відклалися в книгозбірнях бібліотек та монастирів Росії.

Знання мови дало змогу українським церковним діячам у Росії розгорнути значну перекладацьку роботу, котра сприяла ознайомленню місцевого населення з європейською наукою і культурою. Якщо у XVII ст. переважали переклади з грецької, польської і латинської мов, то у XVIII ст. – з німецької.

Перекладацьку діяльність в Росії фактично започаткував вищезгаданий Єпифаній Славинецький разом з групою київських церковних діячів. Зосередившись в Андріївському монастирі, київські вчені провели надзвичайно плідну літературну працю: на основі звірених з слов'янськими і грецькими оригіналами, а також українськими виданнями текстів вони видали у 1663 р. скореговану повну Біблію. У зв'язку з працею над перекладом Біблії Єпифаній Славинецький переклав і низку богослужбових книг, створив праці лексикографічного і педагогічного характеру [7, с. 163].

Значний доробок у сфері перекладу належав українським письменникам-архієреям Гавриїлу Буржинському, Симону Тодорському, Амвросію Зертису-Каменському та ін. Так, Гавриїл Буржинський відомий завдяки перекладам гуманістичних і просвітницьких творів: «Разговоры дружеские» Е. Роттердамського (СПб., 1717); «О должности человека и гражданина» (СПб., 1726); «Введение в историю европейскую» (СПб., 1718; 1724) «батька німецького Просвітництва» С. Пуффендорфа, де розповідалося також і про формування запорозького козацтва; В. Стратемана «Феатрон, или Позор исторический изъявляющий повсюдную историю Священного Писания и гражданскую...» (СПб., 1724).

Цивілізуючу роль у Російській імперії відіграло і проповідництво, привнесене українськими церковними діячами, які з кінця XVII ст. почали прибувати на виклики світської і духовної влади і принагідно виголошувати проповіді за західними, переважно польськими, зразками. У XVIII ст. Росія стає активним полем діяльності для українського проповідництва. Воно перетворилося в ідеологічний засіб реалізації реформаторської політики імператора Петра I. Природні завдання церковної проповіді – зміцнення слухачів у вірі та моральне повчання – відійшли на другий план, натомість сформувалася нова проповідь – відверто публіцистичного типу, найяскравішим виразником якої став Феофан Прокопович [11, с. 45]. За словами К. Харламповича, його публічні промови скоріше нагадували політичні трактати, ніж класичні проповіді духовного змісту [16, с. 469].

У середині XVIII ст., за часів імператриці Єлизавети, українське проповідництво досягло свого розквіту. Відразу після її вступу на престол (1742) вийшов синодальний указ, згідно з яким з'явилася особлива посада – придворних проповідників, на яку призначалися найбільш здібні і найосвіченіші особи з білого і чорного духовенства. На вибір могли проповідувати і члени Синоду. Відомо близько 40 осіб, котрі виголошували проповіді в Москві і Санкт-Петербурзі в часи правління імператриці Єлизавети, більшість з них досягла архієрейського сану – Сильвестр Кулябка, Платон

Малиновський, Гавриїл Буржинський, Кирило Флоринський, Амвросій Юшкевич, Стефан Калиновський та ін.

Відомі також проповідники-місіонери у Сибіру та Примор'ї, зокрема, Філофей Лещинський, Гедеон Одорський. Знаменитим даром проповідництва володів єпископ Іркутський і Нерчинський Інокентій Кульчицький. Своїми проповідями серед бурятів, тунгусів та інших сибірських народів він намагався підвищити духовність своєї пастви. Про чудові проповіді святителя, що збирали численних слухачів, ходили легенди, а очевидці засвідчували його незвичайне «витийственне слово». Принаймні до середини XIX ст. описи церковних маєтностей сибірських монастирів засвідчували існування багатьох списків проповідей єпископа Інокентія, переписаних його слухачами і послідовниками [8, с. 55].

Важливо зазначити, що архієреї з українців сприяли накопиченню книжкових багатств за місцем своєї служби в Російській імперії, упорядковували монастирські бібліотеки, маючи при цьому свої багаті особисті зібрання. Свої приватні книжкові колекції лаврські діячі-архієреї часто заповідали обителям, де їм довелося нести свою духовну службу, та навчальним закладам, якими вони опікувалися.

Аналіз бібліотек українських архієреїв ранньомодерного часу вказує на присутність у них значної кількості видань західного походження, які відображали творчі зацікавлення та потреби їх власників, зокрема як письменників та перекладачів. Основну їх масу становили польсько-латиномовні книги переважно західноєвропейських і польських католицьких авторів, проповідницька література польських богословів, праці німецьких пієтистів, книги протестантських авторів, що обумовлювалося відповідним рівнем освіти в Києво-Могилянській академії. Важливе місце в каталогах приватних книгозбірень українських церковних ієрархів займала німецька книга, чому сприяв різноманітний репертуар німецьких видань і широке коло особистого спілкування. Особливістю книжкових колекцій української церковної еліти також була наявність у неї значної кількості творів античних істориків та італійських мислителів-гуманістів церковно-політичного спрямування [8].

Отже, просвітницька, перекладацька та проповідницька діяльність представників української церковної еліти в Росії, як і склад їх приватних книжкових зібрань, відображала, з одного боку, активну інтеграцію київської могилянської вченості в загальноєвропейський культурний процес, а з іншого – засвідчує несення ними цивілізаційних впливів у середовище Російської імперії.

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные Археологической комиссией. – Т. III. – СПб., 1872. – № 18, 33.
2. Алексеев А. И. К характеристике русских архиереев в первой половине XVIII века (постановка проблемы) [Электронный ресурс] / А. И. Алексеев // Исторический вестник. – 2000. – № 9–10. – Режим доступа: http://www.vob.ru/public/bishop/istor_vest/2000/5-6_9-10/1_35.htm.
3. Бессонов Л. Судьба нотных певческих книг / Л. Бессонов // Православное обозрение. – 1864. – № 14 (май-июнь).
4. Беспятых Ю. Н. Петербург Анны Иоанновны в иностранных описаниях / Ю. Н. Беспятых. – СПб.: Русско-Балтийский информационный центр БЛИЦ, 1997. – 492 с.
5. Бухаркин П. Е. Феофан Прокопович и духовно-интеллектуальные движения Петровской эпохи / П. Е. Бухаркин // Христианское чтение. – 2009. – № 9–10. – 100–121.
6. Живо В. Церковная политика Петра Великого и наследие XVII столетия / В. Живо // Живо В. Из церковной истории времен Петра Великого: Исследования и материалы. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – С. 34–68.
7. Кагамлик С. Р. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.) / Світлана Кагамлик. – К.: Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2005. – 552 с.
8. Кагамлик С. Р. Книжкові зібрання української церковної еліти ранньомодерного часу в європейському контексті / С. Р. Кагамлик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. – Вип. 17. – С. 32–36.
9. Кагамлик С. Р. Українська православна ієрархія ранньомодерного часу в європейському контексті / С. Р. Кагамлик // Українознавчий альманах. – Вип. 11. – С. 195–199.
10. Кагамлик С. Р. Українці чи росіяни? (До питання про ідентичність ієрархів українського походження на службі в Російській імперії XVIII ст.) / С. Р. Кагамлик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. – Вип. 16. – С. 28–32.
11. Крекотень В. І. Оповідання Антонія Радивиловського / В. І. Крекотень. – К.: Наукова думка, 1973. – 405 с.
12. Резанов В. И. Памятники русской драматической литературы: школьные действия 17–18 вв. / В. И. Резанов. – Нежин, 1907. – 329 с.
13. Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст / Редкол.: В. С. Горський та ін. – К.: КМ Академія, 2002. – 312 с.
14. Смирнов С. История Московской славяно-греко-латинской академии / С. Смирнов. – М., 1855. – 428 с.
15. Терновский Ф. Митрополит Стефан Яворский (Биографический очерк) / Ф. Терновский // Труды Киевской духовной академии. – 1864. – Январь. – С. 36–70.
16. Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь / К. В. Харлампович. – Т. 1. – Казань, 1914. – 986 с.
17. Чельцев Е. «Ртищевское братство» в Андреевском монастыре / Е. Чельцев // Рукописные собрания церковного происхождения в библиотеках и музеях России: Сб. докл. конф. 17–21 ноября 1998 г. – М.: Синодальная библиотека Московского Патриархата, 1999. – С. 67–70.
18. Шарф К. Монархия, основанная на законе, вместо деспотии. Трансфер и адаптация европейских идей и эволюция воззрений на государство в России в эпоху Просвещения / Клаус Шарф // «Вводя нравы и обычаи Европейские в Европейском народе»: к проблеме адаптации западных идей и практик в Российской империи / Отв. сост. А. В. Доронин. – Москва: РОССПЭН, 2008. – С. 9–45.

УДК: 94 (477.54/62):332«17»

Юлія Коніва

Система шляхів як важливий чинник господарчого освоєння Слобідської України у XVIII ст.

Показано історію створення та функціонування сухопутних шляхів сполучення на теренах Слобідської України у XVIII ст. Встановлено роль транспортної мережі в господарському освоєнні Слобожанщини. Визначено безпосередній вплив транспортної системи на зростання соціально-економічного потенціалу міст, перетворення їх на торгівельно-ремісничі та транспортні вузли.

Ключові слова: Слобідська Україна, сухопутні шляхи сполучення, міста, господарче освоєння, транспортний вузол.

The history of forming and functioning of land roads on the territory Sloboda Ukraine in the XVIII century is shown. The role of transport system on the economic development of Slobozhanshchina (Sloboda Ukraine) is defined. The direct influence of the transport system on increasing of social and economic potential of the cities and their transformation into trade, handicraft and transport knots was also determined.

Keywords: Sloboda Ukraine, Land Roads, Communication Lines, City, Economic Development, Transport Knot.